

Irena Gruchała

Uniwersytet Jagielloński. Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-0916-2271

H

erman Stachel – lwowski wydawca piśmiennictwa popularnego

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.003>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 3.0 Polska (CC BY-ND 3.0 PL).

Dr Irena Gruchała jest pracownikiem naukowym Instytutu Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zajmuje się zagadnieniami dotyczącymi formalnego i rzeczowego opracowania dokumentów, a także indywidualnymi księgozbiorami historycznymi utworzonymi na Kresach. Publikowała m.in. w czasopismach: „PTINT Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej”, „Toruńskie Studia Bibliologiczne” oraz „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”. Do ważniejszych publikacji należy monografia *„W tym streszczało się niejako moje życie”. Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki* (Kraków 2016).

S

Słowa kluczowe: Herman Stachel; wydawnictwa popularne; Wydawnictwo „Kultura i Sztuka”; Lwów

S

Streszczenie. Cel/Teza: Tematem niniejszego artykułu jest Wydawnictwo „Kultura i Sztuka”, mała firma prowadzona przez Hermana Stachla we Lwowie, która utrzymywała się na rynku dzięki produkcji książek popularnych. Głównym zadaniem była analiza rzeczowa wydanych pozycji, określenie ich cech fizycznych, a także ustalenie nieznanych faktów z działalności H. Stachla. Zakładano także, że podjęte czynności wyłonią piśmiennictwo, które około sto lat temu mogło liczyć na zainteresowanie publiczności. **Metoda badawcza:** Badaniem objęto książki występujące w katalogach Biblioteki Narodowej i Biblioteki Jagiellońskiej. W rezultacie podano szereg nieznanych faktów odnoszących się do wydawnictwa i księgarni H. Stachla, jednak temat ten nie został wyczerpany. Analiza wydawnictw pozwoliła stwierdzić, że największą grupę wśród nich stanowiły utwory literackie napisane przez autorów polskich i obcych tworzących na przełomie XIX i XX w. **Wyniki/Wnioski:** Liczebnością wyróżniały się powieści dla dorosłych o tematyce społeczno-obyczajowej, miłosnej i erotycznej, kryminalnej, historycznej i utwory satyryczne. Bogato była reprezentowana literatura dla dzieci i młodzieży. Dużą grupę tworzyły książki popularyzujące wiedzę z różnych obszarów tematycznych (psychologia, parapsychologia, filozofia ducha, psychiatria, spirytyzm, medycyna). Mniej liczne były poradniki i książki kucharskie. Oprawy wydawnictw H. Stachla były przeciętne, charakterystyczne dla epoki. Zaletą książek był poręczny format, umiarkowana cena i bardzo czytelny druk.

W pierwszych dziesięcioleciach XX w. zaczęła kształtować się w Polsce kultura określana później jako masowa. Stało się to szczególnie widoczne po odzyskaniu niepodległości w 1918 r.¹ Dynamiczny rozwój państwa, nadrabianie zaległości w wielu obszarach życia oraz postępujące uprzemysłowienie zrodziły w społeczeństwie zapotrzebowanie na uczestnictwo w kulturze, a także udział w jej tworzeniu. Księgarze wcześniej zauważyli symptomy tego zjawiska. Nieznany bliżej autor pisał w „Przeglądzie Księgarskim” z 1910 r.: „Masy ludowe rozruszane wypadkami politycznymi, ujawniły wyjątkowe zainteresowanie słowem drukowanym, odbiorca ten jednak nie znalazł dotychczas materiału książkowego, który by potrzeby jego mógł zaspokoić”².

Producenci książek od wieków starli się wyjść naprzeciw oczekiwaniom odbiorców. W XIX w. i następnym stuleciu nastawienie rynkowe było już bardzo widoczne, poszerzyło się też grono czytelników. Wydawca coraz częściej występował w roli pośrednika między autorem a czytelnikiem. Publikował dzieła, które miały zaspokoić jego potencjalne potrzeby i zainteresowania. Niebagatelnym czynnikiem tej relacji była chęć zysku. Szczególnie duże korzyści materialne przynosiło piśmiennictwo popularne, które tworzy jeden z nurtów kultury masowej. Zalicza się do niego przede wszystkim utwory literackie, a także literaturę popularnonaukową, poradniki, senniki, przepowiednie i inne³.

Każda epoka w kulturze miała charakterystyczne dla siebie gatunki i rodzaje literackie oraz inne typy piśmiennictwa dobrze sprzedające się na rynku. Jedne zanikały, inne przekształcały się, a przede wszystkim pojawiały się nowe. Na przykładzie wydawnictw mało znanej firmy Hermana Stachla działającej we Lwowie w pierwszej połowie XX w. spróbujemy pokazać, jakie dzieła w tamtym czasie mogły spotkać się z zainteresowaniem czytelnika. Przedstawimy bliżej autorów, tytuły oraz tematykę książek reprezentujących ówczesne wydawnictwa rynkowe.

We Lwowie w czasach Hermana Stachla księgarstwo rozwijało się bardzo dynamicznie. Cytowany już autor z „Przeglądu Księgarskiego” pisał, że w Galicji w przeciwieństwie do sytuacji w Królestwie Polskim, wzrosła twórczość, głównie naukowa, i „stale powiększa się czytelnictwo wśród sfer inteligenckich i mas ludowych”⁴. Także później w odrodzonym państwie polskim, chociaż miasto straciło pozycję stołeczną w byłym zaborze austriackim, firmy działały prężnie, zmagając się z wieloma trudnościami prawnymi i finansowymi, i zabiegając o czytelnika. W pracach dotyczących lwowskiego księgarstwa z tego okresu wymienia się zazwyczaj nazwiska najbardziej zasłużonych i przedsiębiorczych księgarzy-nakładców⁵. Do tego grona należeli: Alfred Altenberg, który od 1907 r. prowadził samodzielnie firmę

¹ S. Żółkiewski, *Kultura literacka 1918–1932*, Wrocław 1973, s. 16.

² J. M., *Rzut oka na stan obecny księgarstwa polskiego*, Przegląd Księgarski, R. 1: 1910, nr 1–2, s. 4.

³ T. Żabski, *Literatura popularna*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 213.

⁴ J. M., op. cit., s. 5.

⁵ Lwowskie księgarstwo w szerszej perspektywie ukazuje m.in. następujące publikacje: M. Konopka, *Zbiorowy portret księgarzy Lwowa czasów autonomii*, [w:] *Krakiv–L'viv. Knigi, časopisi, biblioteki XIX–XX st.*, t. 10, red. G. Vrona, O. Kołosovska, G. Kosentka, L'viv 2011; eadem, *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2018; E. Wójcik, *Polski ruch księgarski w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2004, s. 404–417.

założoną przez ojca Hermana⁶; Bernard Połoniecki, właściciel Księgarni Polskiej, dynamicznie rozwijanej w latach 1889–1939⁷; Kazimierz Gubrynowicz i Władysław Schmidt prowadzący przez czterdzieści lat księgarnię wydawniczą⁸; Kazimierz Stanisław Jakubowski, a następnie jego synowie, którzy do 1939 r. wydawali starannie opracowane podręczniki⁹. Obraz ruchu księgarsko-wydawniczego byłby niepełny bez poznania mniejszych firm, które zakładano, licząc na koniunkturę i zapotrzebowanie społeczne. Działające we Lwowie księgarnia i wydawnictwo Hermana Stachla są przykładem takiej właśnie placówki. Niewiele o niej wiadomo, w *Słowniku pracowników książki polskiej* wspomina się o H. Stachlu jedynie ze względu na kontakty z innymi, bardziej zasłużonymi ludźmi książki. Niewiele nowego wnosi do tematu monografia Marii Konopki *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*, w której wykorzystano m.in. źródła ukraińskie¹⁰. Szkicując sylwetkę księgarza i dzieje jego firmy, uwzględnimy wymienione publikacje, a także inne, w których były wzmianki o lwowskim księgarzu i wydawcy.

Wydawnictwo i księgarnia Hermana Stachla

Herman Stachel pochodził ze Lwowa, jego ojciec Izaak był właścicielem hurtowni towarów kolonialnych, którą prowadził w kamienicy przy placu Gołuchowskim nr 7¹¹. H. Stachel był współpracownikiem Alfreda Altenberga i niekiedy realizował jego pomysły wydawnicze¹². Mając 25 lat doświadczenia w zawodzie, założył w 1909 r. firmę wydawniczą „Kultura i Sztuka”¹³. W 1912 r. wspólnie z Norbertem Blausteinem, związanym wcześniej z Księgarnią Polską Bernarda Połonieckiego, założyli przy ulicy Akademickiej 22 księgarnię wydawniczą i sortymentową pod nazwą Księgarnia Akademicka¹⁴. Herman Stachel przeniósł biuro Wydawnictwa „Kultura i Sztuka” oraz skład główny i ekspedycję wydawnictw W. Zukerkandla w Złoczowie do Księgarni Akademickiej. Tylko dwa lata trwała współpraca księgarzy. Już na początku 1914 r. N. Blaustein otworzył własną księgarnię pod szyldem „Oświata”, natomiast H. Stachel przejął na własność Księgarnię Akademicką i prowadził ją wraz z Wydawnictwem „Kultura i Sztuka”¹⁵. Wydawnictwo H. Stachla najwięcej produkowało w latach dwudziestych XX w. Księgarz i wydawca brał również udział w Wystawie Książki we Lwowie w 1925 r.¹⁶. Pokazał on wówczas 50 swoich druków. H. Stachel należał do Żydowskiego Klubu Mieszczkańskiego¹⁷. Jego firma zbankrutowała w 1933 r. i została sprzedana na licytacji. Przedsiębiorcy zarzucono niezgłoszenie zmiany nazwy firmy do rejestru Związku Księgarzy

⁶ B. Grzymska, *Księgarnia Wydawnicza Hermana Altenberga*, Editor, t. 1: 1988, s. 158–179.

⁷ F. Pieczętkowski, *Połoniecki Bernard*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1972 (dalej: SPKP), s. 698–699.

⁸ A. Skotnicka, *Gubrynowicz Władysław*, [w:] ibidem, s. 304–305.

⁹ I. Gruchała, *Kompozycja typograficzno-wydawnicza podręczników lwowskiej firmy Kazimierza Stanisława Jakubowskiego (1868–1926)*, Folia Toruniensia, t. 17: 2017, s. 103–128.

¹⁰ M. Konopka, *Polski rynek...*, s. 6–10.

¹¹ *Almanach żydowski*, wyd. Herman Stachel, Lwów 1937, s. 20.

¹² F. Pieczętkowski, *Altenberg*, [w:] SPKP, s. 7.

¹³ M. Konopka, *Polski rynek...*, s. 63.

¹⁴ *[List do redakcji]*, Przegląd Księgarski, R. 3: 1912, nr 13–14, s. 72.

¹⁵ I. Treichel, *Blaustein Norbert*, [w:] SPKP. Suplement, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź 1986, s. 22.

¹⁶ W. R., *Wystawa książki polskiej we Lwowie*, Przegląd Księgarski, R. 11: 1925, nr 10, s. 305–309.

¹⁷ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Kraków 2012, s. 383.

Polskich i używanie pieczętki, a także podpisywanie weksli nazwą nieistniejącej już prawie Księgarni Akademickiej¹⁸. Nie poznano dalszych szczegółów tej sprawy, ale nazwa Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” pojawiła się po raz kolejny w 1937 r. w *Almanachu Żydowskim*. Wydawca i redaktor – Herman Stachel – skierował do czytelników krótki wstęp, prosił również o przesyłanie uwag na adres: Lwów, ulica Lelewela 5 B. W roku 1938 informacji o firmie nie ma już w publikacji pod tytułem *Adresy księgarń i punktów sprzedaży artykułów księgarskich*¹⁹, można przypuszczać, że zakończyła działalność wraz z wybuchem II wojny światowej. Dla wielu wydawców z pokolenia Stachla rok 1939 oznaczał zakończenie działalności. Jak wielu zasłużonych księgarzy i antykwariuszy pochodzenia żydowskiego wrósł on w polski obraz Lwowa przez aktywne uczestnictwo w życiu kulturalnym miasta.

Informacje o dziełach wydanych przez H. Stachla zebrano na podstawie głównego katalogu Biblioteki Narodowej²⁰, a także Katalogu Podstawowego Biblioteki Jagiellońskiej oraz samych książek, które zamieszczały liczne reklamy oraz listy publikacji objętych tytułem serii. Repertuar Wydawnictwa „Kultura i Sztuka” tworzyły głównie publikacje popularne: literatura dla dorosłych, a także dzieci i młodzieży; książki przybliżające w prosty sposób wiedzę z różnych dziedzin, poradniki i książki kucharskie.

Literatura polska wydana przez H. Stachla

Największą grupę wśród produkcji H. Stachla stanowią utwory literackie autorów polskich i obcych tworzących na przełomie XIX i XX stulecia. W tym okresie rozpoczęło się zacieranie granic między obiegami literatury wysokiej i popularnej. Wątki i gatunki literackie charakterystyczne dla literatury wysokoartystycznej i popularnej zaczęły funkcjonować w dwóch obiegach²¹. Zjawisko to wyjaśniano m.in. z perspektywy psychologicznej (osobowości subtelne pociąga to, co proste i wulgarne), historyzoficznej (taki jest „duch czasu”) oraz socjologicznej (powstaje nowe niezróżnicowane społeczeństwo, podział na obieg popularny i wysokoartystyczny traci sens).

Na przykładzie wydawnictw H. Stachla możemy obserwować gatunki literackie, które mogły liczyć na zainteresowanie czytelników. Najwięcej ukazywało się powieści. Od końca XVIII w. właśnie one zaczęły dominować w literaturze popularnej. Nierzadkie są również zbiory opowiadań. Z utworów scenicznych liczebnością zwracają uwagę monologi.

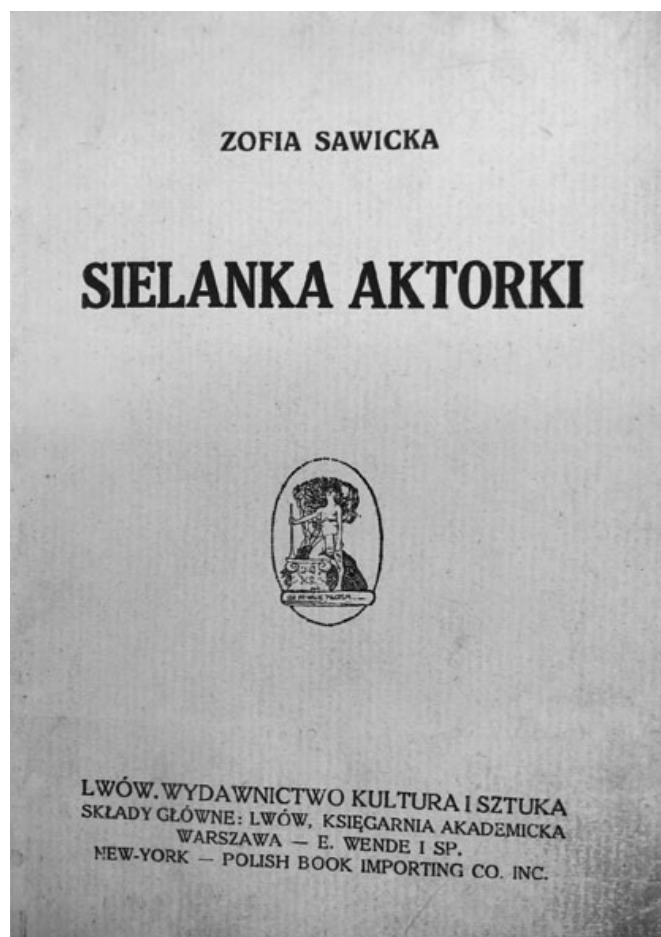
¹⁸ *Komunikat Biura Rejestracyjnego i Kredytowego*, Przegląd Księgarski, R. 19: 1933, nr 8, s. 38–39.

¹⁹ *Adresy księgarń i punktów sprzedaży artykułów księgarskich*, Warszawa 1938. W *Adresach księgarń zarejestrowanych w Związku Księgarzy Polskich 1931*, Warszawa 1931, występuje Księgarnia Akademicka przy placu Mariackim. W publikacji I. Kotłobałowej *Topografia lwowskich księgarń w XIX i na początku XX wieku* [w:] *Kraków–Lwów*, t. 7, red. H. Kosętko, Kraków 2005, występują informacje świadczące o używaniu dwóch adresów przez firmę Stachla „Księgarnia Akademicka”, na s. 110: w latach 1914–1933 przy ul. Akademickiej 22; na s. 114: 1912–1930 przy placu Mariackim.

²⁰ *Katalogi*, [w:] *Biblioteka Narodowa* [online], [dostęp 10 XII 2017]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bn.org.pl/katalogi>; *Katalog Zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej* [online], [dostęp 5 I 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://chamo.bj.uj.edu.pl/uj/search/query?theme=system>.

²¹ E. Kuźma, *Literatura popularna a literatura wysokoartystyczna*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 220.

Literaturę polską reprezentują na ogół twórcy dzisiaj zapomniani, a w swoim czasie głośni i popularni. Do tego grona należą m.in.: Władysław Bełza, Bolesław Biernacki, Stanisław Brandowski, Gustaw Fiszer, Stanisław Graybner, Zygmunt Hałaciński, Jan Huskowski, Aniela Kallas, Kazimierz Króliński, Józef Łomnicki, Aleksander Mańkowski, Adam Piskozub, Horacy Safrin, Henryk Salz, Zofia Sawicka, Edward Sobotka, Henryk Zbierzchowski oraz Józef Zejdowski.

Il. 1. Strona tytułowa powieści Zofii Sawickiej
Źródło: ze zbiorów autorki.

Na przykładzie kilku utworów prozatorskich pokażemy, jaka tematyka była charakterystyczna dla ówczesnej literatury popularnej. Powieści napisane przez Anielę Kallas i Zofię Sawicką dotyczyły problemów społecznych i obyczajowych, a istotnym elementem ich fabuły był wątek miłosny. Aniela Kallas to pseudonim Anieli Korngutówny używany w pracy literackiej i dziennikarskiej²². Autorka wywodziła się ze środowiska żydowskiego, od 1911 r. mieszkała we Lwowie. H. Stachel wydał kilka jej powieści. W utworze zatytułowanym *Dziecko* (1913) A. Kallas poruszyła sprawę dzieci nieślubnych i ich nieuregulowanej sytuacji prawnej. Z kolei w *Kobietach uczciwych* (1919), wzorem Gabrieli Zapolskiej, pokazała z satyrycznym zacięciem obłudne relacje panujące w mieszczańskiej rodzinie. Pisarka posłużyła się formą listu, która doskonale nadawała się do odsłonięcia rzeczywistych myśli bohaterów. W powieści

²² P. Grzegorzczak, *Korngutówna Aniela*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 14, z. 1, red. E. Rostworowski, Wrocław 1968, s. 81–82.

Córki marnotrawne (1919) dotknęła sprawy edukacji dziewcząt z żydowskich rodzin. Dla ortodoksyjnych rodziców córka pragnąca studiować na uniwersytecie to „feler”. Tak stwierdziła matka głównej bohaterki; trudno takiej dobrać kształconego męża, może również przestać wierzyć w żydowskie przykazania. Jedynym wyjściem dla wykształconej Melci – córki marnotrawnej – była ucieczka z domu. H. Stachel opublikował wiele pozycji, których autorką lub tłumaczką była Zofia Sawicka związana z lwowskim środowiskiem literackim. W swoich powieściach nie tworzyła szerokiej panoramy zdarzeń, ale skupiała się na przeżyciach jednej lub dwóch osób. Przykładem jej twórczości mogą być dwa utwory. W powieści *Czwarte krzesło* (1917) narracja była prowadzona w pierwszej osobie. Główna bohaterka, młoda mężatka zwierzała się, jak jest nieszczęśliwa w zaaranżowanym małżeństwie. Pocieszenia szukała w rozmowach z wymagowanym kochankiem, nawiązała też przelotny romans. Na koniec odkryła wreszcie to, co dla czytelnika jest od początku oczywiste, że mąż ją kocha, a ona jego. Zwyciężyła miłość oparta na solidnych podstawach materialnych. W zbiorze opowiadań *Sielanka aktorki* (1913) Z. Sawicka pokazała, jak silne były w społeczeństwie podziały klasowe. Młoda kobieta, która pracowała jako aktorka, modniarka lub modelka, nawet najpiękniejsza i niewinna, nie miała szans na polepszenie swojego życia. W tamtym czasie dla kobiety z niższej sfery awansem było poślubienie kogoś zamożnego z „towarzystwa”, jednak panowie chcieli się jedynie zabawić. Ostatnie opowiadanie zatytułowane *Ballada As-dur* wywołuje u czytelnika silne poczucie niesprawiedliwości. Bywający w świecie prof. Oświęcimski, artysta i kompozytor, miał zdecydować, kto otrzyma stypendium w szkole muzycznej. Wybrał panienkę ze swojej sfery, a ubogą i bardziej utalentowaną skrzypaczkę odrzucił.

Odmianą poetyką posługiwał się Henryk Salz, adwokat i literat urodzony w Stanisławowie²³. W jego twórczości literackiej proza nie zajmowała najważniejszego miejsca. Zbiór nowel *Głupie serce* (1919) został dobrze przyjęty przez krytykę. Można w nim dostrzec naśladownictwo stylu charakterystycznego dla epoki, a także wpływ Stefana Żeromskiego. W pięciu z sześciu nowel zostały przedstawione różne historie miłosne. W *Ostatniej rozmowie* widzimy dawnych kochanków spotykających się przypadkiem po latach. Kobieta porzucona przed laty została prostytutką; mężczyzna już osiągnął odpowiedni status społeczny i mógłby ją poślubić, ale nie może znieść przemiany swojej ukochanej i zabija ją nożem. Nowelę zatytułowaną *Oczy* trudno nawet streścić, tyle w niej niesamowitych wątków: tajemnicza kobieta o hipnotyzujących oczach; główny bohater, lekarz Adam Rolski cierpi na urojenia – nie wie, czy kocha jedną kobietę, czy dwie podobne; wszystkiemu przygląda się postać z portretu wiszącego w salonie i w tym miejscu Rolski ginie przygnieciony przez dwa posągi kobiet. W utworze *Wizyta* również widzimy parę kochanków spotykających się po latach. Mężczyzna jest już w nowym, szczęśliwym związku, ma córeczkę. Porzucona kochanka korzysta z nieobecności żony i zabija dziecko szpilką od kapelusza. Jednak nie wszystkie opowieści kończą się tragicznie. W noweli *Sieci* śmieszy nas podstarzały profesor, specjalista od fizjologii miłości, który

²³ R. Skręt, *Salz Henryk*, [w:] *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 34, z. 140, red. H. Markiewicz, Wrocław 1992, s. 395–396.

gdy spotyka młodą dziewczynę, musi sięgnąć po swój podręcznik, żeby ją zdobyć. Z kolei *Głupie serce* opowiada o pierwszych doświadczeniach miłosnych dwóch maturzystów. Jeden z nich śmiertelnie zakochuje się w prostytutce, nieświadomy jej profesji. Dobry przyjaciel nie wyprowadza go z błędu. Wątek pobocznych w wielu utworach są wydarzenia I wojny światowej.

Herman Stachel wydawał również powieści historyczne, które w literaturze popularnej będą stopniowo zajmować coraz mniej miejsca. Przykładem mogą być następujące tytuły: *Oblężenie Warszawy* (1912) Bolesława Biernackiego oraz *W usługach królowej* (1913) Józefa Łomnickiego. Są to twórcy mało znani, na przykład o Bolesławie Biernackim wiadomo jedynie, że oprócz pisania powieści historycznych zajmowało go dziennikarstwo i krytyka literacka²⁴. W *Oblężeniu Warszawy* zostały przypomniane wydarzenia z 1794 r., które odbyły się podczas pierwszego oblężenia Warszawy, kiedy wojska pruskie dowodzone przez Fryderyka Wilhelma II zostały odparte przy dużym udziale mieszkańców miasta. Powieść ukazywała godne naśladowania bohaterstwo mieszczańskiej rodziny Szczupaków. W walce stracił życie ojciec i dwaj jego synowie; matka wraz z pozostałymi przy życiu dziećmi nadal bohatersko walczyła. W utworze nie mogło zabraknąć postaci cieszących się w okresie niewoli narodowej szczególnym szacunkiem – Tadeusza Kościuszki i Jana Kilińskiego.

Nieodłącznym składnikiem literatury popularnej są utwory satyryczne. Do nich należą np. opowiadania Zygmunta Hałacińskiego pod znamienym tytułem *Złośliwe historie* (1920). Związany ze Lwowem Z. Hałaciński był przede wszystkim wybitnym zecerem, właścicielem drukarni i wydawcą²⁵. Jak wielu ludzi jego czasów często chwycił za pióro. Krótka forma prozatorska doskonale naddawała się do nakreślenia małych obrazków podpatrzonych z życia. Z wielu z nich przezierna trudna rzeczywistość powojenna, np. tłum ludzi goni psa, który porwał bardzo cenną kość; panowie na stanowiskach pomagają żonom zdobyć prowiant; dwaj chorzy na cukrzycę zastanawiają się, czy nie wymienić na słoninę kartek na cukier; upadła arystokratka żebrze na ulicy. Humor i satyra były wyróżnikami serii „Polski Monologista”, która – jak tytuł wskazuje – przedstawiała długie monologi wygłaszane na scenie. Ich autorami byli m.in. Gustaw Fiszer, Aleksander Mańkowski, Kazimierz Króliński oraz Tadeusz Skalski. Seria nie rozwinęła się jednak w długoletnie wydawnictwo ciągłe. Pierwsze pięć pozycji ukazało się w ciągu 1918 r. Z reklamy zamieszczonej w jednej z książek dowiadujemy się, że miało się jeszcze ukazać piętnaście tytułów. Przykładem takiego humoru sprzed stu lat może być monolog napisany przez Gustawa Fiszera pod tytułem *Pan Kałamarzewski, nauczyciel szkół elementarnych starej daty* (1918). G. Fiszer był utalentowanym aktorem, a także autorem i wykonawcą monologów²⁶. W pewnym okresie życia wędrował po kraju przedstawiając swoje utwory, na które publiczność żywo reagowała. Tytułowy Pan Kałamarzewski, wyposażony we wszystkie atrybuty śmiesznego belfra, w czasie występu przeprowadzał lekcję, traktując publiczność jak uczniów, których łajał

²⁴ *Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970*, t. 4, red. E. Jankowski, Wrocław 1996, s. 45.

²⁵ Cz. Lechicki, *Hałaciński Zygmunt*, [w:] PSB, t. 9, z. 40, red. K. Lepszy, Wrocław 1960, s. 259–260.

²⁶ Z. Leśnodorski, *Fiszer Gustaw*, [w:] PSB, t. 7, z. 31, red. W. Konopczyński, Wrocław 1948, s. 21–22.

i rozbawiał. Popularne utwory dramatyczne reprezentuje trzyaktowa komedia *Małżeństwo Loli* (1916) Henryka Zbierzchowskiego, lwowskiego literata uprawiającego z powodzeniem różne rodzaje twórczości. W tym utworze rozrywkowym obnażył hipokryzję, panoszącą się w rodzinie radcy Pietkiewicza. Przeciwko niej zbuntowała się córka Lola i wyznała prawdę swojemu narzeczonemu.

Literatura obca wydana przez H. Stachla

W grupie literatury obcej dla dorosłych również przeważają autorzy, których lata aktywności przypadają na przełom XIX i XX w. Należą do nich: Hanns Heinz Ewers, Gyp, Bernhard Kellermann, Artur Landsberger, Gaston Leroux, Pierre Louÿs, Karin Michaëlis, Peter Nansen, Louis Pergaud, Marcel Prevost, Emil Rasmussen, Hans Reinhard oraz Arthur Schnitzler. Stosując pewne uproszczenia, możemy wyodrębnić utwory, które łączy sposób kreowania powieściowego świata i podejmowane tematy. Charakterystyczną dla modernizmu krytykę obyczajów i moralności mieszczańskiej znajdziemy w książce niegdyś bardzo znanej pisarki francuskiej, używającej pseudonimu Gyp. W rzeczywistości Sibylle Aimée Marie-Antoinette Gabrielle de Riquetti de Mirabeau, księżna de Martel de Janville pisała głównie romanse. Sportretowała w nich nowy typ kobiety: obdarzonej naturalną urodą, beztroskiej, naiwnej i jednocześnie bardzo zepsutej. H. Stachel opublikował jedną z najwartościowszych jej książek *Biedne kobiety* (1920). Autorka posługując się głównie dialogiem stworzyła szereg scenek, w których biorą udział ludzie z tzw. śmietanki towarzyskiej. Wypowiedzi obnażały ich złe maniery i pustotę życia. Z kolei Marcel Prevost w swoim najgłośniejszym utworze *Pół-dziewice* (1921) namalował niezbyt pochlebny obraz francuskich salonów. Pod przykryciem konwenansów i kłamstw kobiety cynicznie flirtowały i oddawały się różnym uciechom. Określenie występujące w tytule oznacza kobietę rozwiązłą, ale nie dopuszczającą do ostatecznego zbliżenia, bo utraciłaby szansę na dobre zamążpójście. Książka niemieckiego pisarza Artura Landsberga *Kokota Lu. Romans z eleganckiego świata* (1917), jak napisała we wstępie tłumaczka A. Kallas, stanowi dokument obyczajowy współczesnego eleganckiego towarzystwa z Berlina. Poczytny niegdyś pisarz, zabarwiając narrację ironią, napiętnował w nim pozorną dobroczynność, udawaną pokorę, snobizm i karierowiczostwo jego sfery. Na koniec, drwiąc z ówczesnych zasad, pozwolił bohaterowi z wyżyn społecznych poślubić byłą prostytutkę. Dziewczyne „czystą i jasną rzuconą przez żelazną konieczność w błoto”.

Niezwykłe stany ludzkiego umysłu interesowały niemieckiego pisarza Hansa Heinza Ewersa. Jego zbiór opowiadań *Opętanie* [około 1917] cieszył się dużą popularnością i H. Stachel wydawał go czterokrotnie. Bohaterowie utworów byli ogarnięci natrętnymi myślami, które prowadziły ich do tragicznego finału. Na przykład w opowiadaniu *Śmierć barona Jezusa Maryi Friedla* tytułowy bohater cierpiał na rozdwojenie osobowości; raz zachowywał się jak kobieta, raz jak mężczyzna. Proza H. H. Ewersa cieszyła się uznaniem czytelników, przyciągały ich nie tylko walory estetyczne stylu, ale również elementy horroru i erotyki, a także umieszczanie akcji w egzotycznych plenerach. Przykładem zupełnie innego spojrzenia w głąb człowieka jest powieść *Yester i Li* (1919) autorstwa Bernharda Kellermanna,

niemieckiego pisarza o bardzo dużym dorobku. Główny bohater należał do cygarii artystycznej, pisał wiersze i opowiadania. Kiedy wreszcie spotkał miłość, to zachowywał się bardzo nieporadnie i biernie. Pisarz na wielu kartach powieści zrelacjonował rozterki i przemyślenia bohatera przeplatane fragmentami pisanych przez niego utworów.

Inny i bardzo wyrazisty nurt literatury popularnej reprezentują dzieła z rozbudowanym wątkiem erotycznym. Tu wymienimy utwory Leopolda von Sacher-Masocha, austriackiego pisarza urodzonego we Lwowie. W swojej twórczości wykorzystywał wątki biograficzne i własne doświadczenia z perwersyjnym seksem. Utwory te trafiały w oczekiwania czytelników, którzy przygotowani przez prace Zygmunta Freuda bardzo interesowali się emocjonalną stroną życia człowieka. Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” jako pierwsze wydało zbiory opowiadań pod wiele mówiącymi tytułami: *Groźne kobiety* (1911) oraz *Demoniczne kobiety* (1913). Kilka lat później ukazała się powieść *Wenus w futrze* (1919) nadal należąca do żelaznego repertuaru literatury popularnej. Pisarstwo L. von Sacher-Masocha nie jest wysoko oceniane; nie zachwyca styl ani schematyzm fabuły. Nazwisko Pierre’a Louÿsa także jest kojarzone głównie z powieściami erotycznymi. Francuski pisarz fascynował się kulturą antyczną i bohaterką powieści *Afrodyta* (1921) uczynił Chryzys, aleksandryjską kurtyzanę. H. Stachel wydawał również klasykę dawnej literatury erotycznej, wznawianej w XXI w. Do tej grupy należą *Pamiętniki* (1921) Giacomo Casanovy. Żyjący w XVIII w. włoski podróżnik w swoich wspomnieniach stworzył obraz barwnego życia w stolicach europejskich oraz dokonywanych tam podbojów miłosnych. Z kolei opowiadania królowej Nawarry Małgorzaty d’Angoulême zatytułowane *Heptameron* (1911) wzorowane były na *Dekameronie* Giovanniego Boccaccia. Autorka zdołała napisać 72 opowiadania, których tematem przewodnim jest miłość. W reklamie wydawniczej zamieszczonej w jednej z książek czytamy: „...i to nie miłość bynajmniej nie owijana zbyt czuńnymi osłonami, tak, że z punktu świętoszkowstwa rzecz biorąc, opowiadania nie mogłyby dziś nadawać się dla młodych pańienek”²⁷.

Proza o tematyce realistycznej była czymś wyjątkowym w dorobku wydawnictwa. Przykładem takiej produkcji jest powieść duńskiego pisarza Emila Rasmussena *Via dell’Inferno* (1922). Ukazuje ona bez upiększeń życie mieszkańców małej miejscowości Corso, a szczególnie biedoty zamieszkałej przy tytułowej ulicy. W społeczności, w której rządził występki i zabobon, piękna miłość pary bohaterów była skazana na klęskę, co znajduje zwieńczenie w końcowej scenie zabójstwa panny młodej.

Literatura dla dzieci i młodzieży

Znaczną część w repertuarze wydawnictwa H. Stachla stanowiła literatura dla dzieci i młodzieży autorów polskich i zagranicznych. W słowie od wydawcy poprzedzającym zbiór bajek i opowieści zatytułowany *Bajarz polski* (1921) ujawnił on motywy publikowania tego typu książek. Powodowały nim względy wychowawcze:

²⁷ Reklama w książce: G. Fiszer, *Pan Kałamarzewski, nauczyciel szkół elementarnych starej daty*, Lwów 1918.

„...morał podany w barwnej formie bajki, lub opowieści rodzajowej, zaczerpniętej z przykładów życia codziennego, uszlachetniać ma młodzieńskie umysły, zagrzewać je do dobrego, budzić w duszy zamiłowanie dla prawdy, dobra i piękna”²⁸. Ważnym elementem wychowania, jeszcze z czasów zaborów, było zaszczepianie miłości do Polski i dumy z jej bohaterów. Takie zadanie miał do spełnienia tomik wierszy Władysława Bełzy *Dla polskich dzieci* (1912) ogłoszony na rok przed śmiercią autora. Został w nim zebrany obszerny dorobek lwowskiego poety, którego wątkiem przewodnim była miłość do Ojczyzny.

Wydawnictwo H. Stachła publikowało dzieła należące do arcydzieł literatury światowej, które za sprawą adaptacji trafiły już dawno do obiegu popularnego. Podejmowano się przeróbek ze względów dydaktycznych, a także komercyjnych. Adaptacje dla dzieci i młodzieży polegały zazwyczaj na skróceniu pierwowzoru, opowiedzeniu go przystępnym językiem oraz uwypukleniu wątku przygodowego. Na stronach tytułowych książek po nazwisku autora występuje nazwa współtwórcy poprzedzona określeniami, np. opracował dla młodzieży, spolszczył, a to oznacza, że nie porzeczono na tłumaczeniu, ale również przerabiano tekst. Najślynniejszym dziełem przystosowanym dla młodzieży są *Przypadki Robinsona Cruzo* Daniela Defoe opublikowane po raz pierwszy w 1719 r.²⁹ Fabuła powieści została oparta na autentycznych przeżyciach marynarza Aleksandra Selkirka, który po rozbiciu statku spędził samotnie na wyspie ponad cztery lata. Pisarz zmienił imię bohatera i szczegóły wydarzeń, tworząc wnikliwie studium ludzkiej samotności i pochwałę cywilizacyjnych możliwości białego człowieka. Dzieło z miejsca zyskało sławę. W Polsce najślynniejszą jego adaptację przygotował Władysław Ludwik Anczyc w 1868 r. Dla Wydawnictwa „Kultura i Sztuka” opracowała je Wanda Lewicka i ukazała się pod tytułem *Robinson Cruzo* (1920). Niemniej znana jest powieść Harriet Beecher Stowe pod tytułem *Chata wuja Toma* (1912). Dla firmy H. Stachła utwór „spolszczył” pisarz Józef Łomnicki. Amerykańska pisarka wydała go w 1852 r., a już w następnym roku został opublikowany we Lwowie przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich³⁰. Główny wątek utworu tworzą dzieje starego murzyna Toma, który trafiał na plantacje bawełny należące raz do dobrych, raz złych panów. Z kart tej powieści wiele pokoleń poznawało prawdę o życiu na amerykańskich plantacjach. Dzieło to miało duży udział w narodzinach idei wolności dla Murzynów. Dużą popularnością cieszyły się w Polsce utwory Jamesa Fenimore Coopera. Amerykański pisarz uchodzi za twórcę etnograficzno-historycznej prozy indiańskiej. Atutami jego utworów są przygodowa fabuła oraz opisy dziewiczych krajobrazów amerykańskich. H. Stachel wydał, mniej dzisiaj znane³¹, trzy dłuższe opowiadania *Na śmierć lub życie* (około 1930) w opracowaniu lwowskiego literata Kazimierza Królińskiego. Ukazują one w barwny sposób walki plemienne w Ameryce Północnej.

Adaptacji podlegały również baśnie, fantastyka, zbiorki folklorystyczne oraz wątki z *Księgi tysiąca i jednej nocy*. Wiele pozycji przygotowała do druku Zofia

²⁸ Wstęp do *Bajarz polski*, Lwów 1921, s. 5.

²⁹ R. Waksmund, *Robinsonada*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 362–364.

³⁰ A. Brzozowska-Krajka, *Stowe Harriet Beecher*, [w:] *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, Wrocław 1997, s. 410–411.

³¹ Najbardziej popularny jest cykl *Pięcioksiąg przygód Sokolego Oka* zawierający m.in. powieść *Ostatni Mohikanin*.

Sawicka. Przykładem jej pracy jest książka *Świat czarów* (1921) zawierająca bajki i opowieści osnute na motywach fantastycznych, które zebrała i opowiedziała. Wyboru dokonała z twórczości wybitnych autorów, m.in. Elié Bertheta, Alphonse'a Daudeta, Charlesa Dickensa, Rudyarda Kiplinga, Hansa Christiana Andresena oraz Edmonda de Amicisa. Dla młodzieży lubiącej przygody Z. Sawicka opracowała kolejną wersję komicznych perypetii barona Münchhausena. Z książki pod tytułem *Münchhausen* (1921) poznajemy jego przygody myśliwskie i wojenne oraz niesamowite podróże, np. do Egiptu, wnętrza Ziemi i na Księżyc. Z kolei *Bajki* (1912) Jacoba Grimma bazowały na ludowych podaniach i legendach. Wilhelm Hauff, niemiecki prozaik i poeta, także wykorzystywał w baśniach rodzimy folklor, ale łączył go z tematyką orientalną. Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” opublikowało jego najsłynniejszy zbiór utworów *Kalif bocian i inne opowiadania* (około 1925). Miały one zachęcać czytelników do pracowitości, odwagi i tolerancji.

W pierwszych dekadach XX w. bardzo poczytne były w Polsce powieści Karola Maya. Najwięcej wydało ich lwowskie Wydawnictwo „Przez Łądy i Morza” działające mniej więcej w tym samym czasie, co firma H. Stachla³². Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” opublikowało do 1922 r. następujące tytuły: *Kapitan Soucrof* (1920), *Na morzu Faraona* (1921), *Testament Apacza* (1921), *Ognista ręka* (1920), *Przygody w północnej Afryce* (1919, Wyd. 2), *W krainie Burów* (1921) oraz *Abdan Effendi* (1922). Książki te przełożyła Z. Sawicka, a podstawę tłumaczenia stanowiły wydania frontowe przeznaczone dla żołnierzy niemieckich i austriackich wyprodukowane w 1915 r. przez Karl-May-Verlag³³. Reklama utworów K. Maya zamieszczona na końcu jednej z książek była bardzo entuzjastyczna, zacytujemy jej fragment: „Nadzwyczaj barwne opisy Maya, które w tłumaczeniach obieżyły świat cały i zjednały sobie miliony czytelników – nadają się znakomicie jako lektura dla największych nawet smakoszy literackich. [...] Czytając opowiadania, mamy wrażenie, że razem z autorem podróż odbywamy, że dzielimy z nim ból, radość, strach i odwagę, że przechodzimy niebezpieczeństwa lub ich unikamy, że zawieramy przyjaźń lub wchodzimy w przykre kolizje z półdzikimi ludami, zamieszkującymi te krainy tajemnicze”³⁴.

Wydawnictwa popularyzujące wiedzę, poradniki i inne

Oprócz literatury popularnej, wydawnictwo Hermmana Stachla publikowało inne książki, które mogły zainteresować szerokie grono odbiorców. Wiele z nich miało po kilka wydań, a większość z nich ukazała się w obrębie serii „Biblioteka Wiedzy Ogólnej”. Wydawnictwo ciągle obejmowało pozycje numerowane i nienumerowane w obrębie tej serii. Najwcześniej wydany tytuł pochodził z 1907 r., a ostatni z 1929 r. i nosił numer 223, czyli było to poważne przedsięwzięcie wydawnicze. Służyło popularyzacji wiedzy z różnych dziedzin. Najwięcej publikacji dotyczyło obszarów, które we współcześnie stosowanych klasyfikacjach piśmiennictwa znalazłyby się

³² N. Honsza, W. Kunicki, *Karol May – anatomia sukcesu*, Katowice 1986, s. 235–250.

³³ Ibidem, s. 247.

³⁴ Reklama w książce: G. Fiszer, op. cit.

w obrębie psychologii, parapsychologii, filozofii ducha, psychiatrii i spirytyzmu³⁵. Przemysław Semczuk w książce *Magiczne dwudziestolecie* tak scharakteryzował ten okres: „Mediumizm, spirytyzm, okultyzm, metapsychika, lewitacja, prekognicja, jasnowidzenie, metagnomia. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości podobne słowa dało się słyszeć niemal wszędzie. Jak grzyby po deszczu zaczęły wyrastać domowe kółka wiedzy tajemnej, podczas których organizowano seanse przy stoliku. Wciąż były tylko zabawą w wywoływanie duchów, potocznie nazywaną «duchowizną». Sporo przy tym było śmiechu, czasem i strachu, ale głównie chodziło o rozrywkę.

Byli i jednak tacy, którzy od dawna czytali literaturę, prowadzili dyskusje i zbierali okruchy tego, co ich zdaniem mogło stać się nauką empiryczną. Odrzucali przy tym udział sił nadprzyrodzonych, mówiąc prościej duchów, a w tajemniczych zjawiskach doszukiwali się nadnormalnych zdolności organizmu ludzkiego”³⁶.

Zainteresowanie okultyzmem, komunikacją z zaświatami, duszą człowieka i możliwościami jego umysłu, nie było nowym zjawiskiem, ale jego nasilenie możemy obserwować w pierwszych dekadach XX w. Wiele wybitnych postaci miało w swoim życiorysie wątek uczestnictwa w seansie spirytystycznym, np. Józef Piłsudski, Władysław Reymont, Bolesław Prus. Jest to również czas zajmowania przez psychologię nowych obszarów badawczych, umocnienia się np. parapsychologii, a także demaskowania fałszywych teorii i szarlatanów. Książki wydane przez Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” w dodatkach do tytułów, wstępach do tekstu głównego i reklamach, z entuzjazmem przekonywały, że należy uzupełniać swoją wiedzę, bo może ona uczynić życie człowieka lepszym, rozwiązać jego problemy, a nawet uleczyć. Zilustrujmy to przykładami publikacji. Kilka książek podejmowało temat hipnozy, czyli stanu podobnego do snu wywołanego przez hipnotyzera. Ukrywający się pod pseudonimem Dr. J. D. opracował dwie książki mówiące o tym zagadnieniu. Pierwsza z nich to *Potęga sugestii* (1911) z wielomówiącym dodatkiem do tytułu: *wykład o mocy woli ludzkiej i wskazówki do jej wykonania w życiu codziennym z licznymi przykładami i dowodami z dzieł najwybitniejszych psychologów i badaczy*. Druga publikacja *Potęga hipnotyzmu* (1920) była również popularnym wykładem, który jak napisano we wstępie ma spełnić dwa zadania. Przekonać sceptyków, że zjawiska hipnotyczne nie są żadną sztuczką diabelską oraz nauczyć człowieka wykorzystywania sił drzemiących w jego wnętrzu (silna wola, sugestia, magnetyzm i hipnoza). Pomoże to jednostce wyprzedzić innych i zdobyć jak najwięcej w ówczesnych trudnych czasach. Publikacja podawała przykłady ćwiczeń z sugestii i hipnotyzmu mających zastosowanie w praktyce lekarskiej i życiu codziennym. Inny charakter miała książka niemieckiego seksuologa i psychiatry Richarda von Krafft-Ebinga. W *Eksperymentach hipnotycznych* (1916) przetłumaczonych przez dra Piotra Kozielskiego, uczonego zdał sprawę z eksperymentów, które przeprowadzał w 1893 r. Potwierdził, że za pomocą hipnozy można przenieść osobę we wcześniejsze fazy życia. Zrelacjonował też przebieg zebrania Towarzystwa dla Psychiatrii i Neurologii w Wiedniu, na którym przedstawił rezultaty

³⁵ Przykładem takiego systemu klasyfikacyjnego szeroko stosowanego na świecie jest Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna. Zob. tablice *Uniwersalnej Klasyfikacji Dziesiętniej*, oprac. T. Turowskiej, J. Hys, J. Kwiatkowskiej, Warszawa 2006.

³⁶ P. Semczuk, *Magiczne dwudziestolecie*, Warszawa 2014, s. 37.

badań. Odpowiadając na zarzuty oponentów, stwierdził, że mylą hipnozę ze spirytyzmem i histeryczną neurozą.

W czasach H. Stachla bardzo popularne były prace Williama Atkinsona, amerykańskiego adwokata, biznesmena, autora i wydawcy książek okultystycznych. Pasjonowała go też tradycyjna joga, której praktykowanie miało rozwijać siły psychiczne i duchowe. Fascynację duchowością hinduistyczną podkreślał, używając różnych pseudonimów, np. Yogi Rāmacharaka. W książce *Kształcenie pamięci* (1921) powołał się na nowy obszar badań w psychologii, a mianowicie podświadomość, która według W. Atkinsona ma duży wpływ na proces myślenia. Celem autora było nauczenie czytelnika, jak gromadzić w podświadomości uporządkowane wrażenia [wiedzę], pamiętać miejsca ich umiejscowienia i na rozkaz woli przywoływać je do świadomości. Przekonywał, że pamięć można nieograniczenie wzmacniać, kształcić i wzbogacać. Druga publikacja *Potęga myśli w życiu codziennym i walce o byt* (około 1916, wyd. 2) miała formę poradnika napisanego stylem prostym i zrozumiałym. W. Atkinson skierował go do osób dążących ku lepszej przyszłości, starających się pokonać nieprzyjazne warunki życia. Chciał pokazać siły, jakie każdy posiada (magnetyzm osobisty i wpływ psychiczny) i może wykorzystać do usunięcia lęku i zastąpienia poczucia „nie mogę” przekonaniem „chcę i mogę”. Magnetyzm osobisty to „subtelny prąd fal i wahań myślowych wypływających z ludzkiego mózgu”. Myśli powinny być ukierunkowane, bo stajemy się tym, co sobie wyobrażamy, np. człowiek myślący o energii będzie energiczny. Książka ma charakter praktyczny, zawiera ćwiczenia, np. na magnetyczne spojrzenie i siłę woli. W rozdziale *Trochę mądrości życiowej* W. Atkinson radził, jak oddziaływać wzrokiem na rozmówcę, jak słuchać, prowadzić rozmowę, być pozytywnym, odpowiednio ubranym itp. Podobne zadanie miała spełnić książka M. Harveya, *Tajemnice powodzenia w życiu. Wskazówki dla młodzieży i dorosłych* (1920, wyd. 2). Autor udzielał porad z perspektywy myśli chrześcijańskiej, powoływał się również na „złote myśli” sławnych jednostek. Niektóre z jego przesłań czasami bardzo przypominają stwierdzenia W. Atkinsona, np. „Ludzie cenią człowieka, o ile człowiek sam się ceni”. Inne zdolności psychiki ludzkiej miała obudzić książka Rainharda Karmy zatytułowana *Jasnowidzenie* (1913). Autor nazwał tę książkę podręcznikiem dla osób wątpiących w zjawiska jasnowidzenia i telepatii. Opierając się na naukowych podstawach, dawał możliwość czytelnikowi przeżycia tych zjawisk przez wykonanie określonych ćwiczeń.

O badaniu osobowości człowieka mówiła praca Piotra Kozielskiego zatytułowana *Chiromnomia i chiromancja* (1922). Doktor Kozielski wprowadzał czytelnika w świat wiedzy o kształcie dłoni, a najwięcej miejsca poświęcił chiromancji, czyli znakom i liniom występującym na dłoni. Twierdził, że te ostatnie rozpatrywane z perspektywy psychologii pozwalają wejrzeć w duszę i charakter człowieka, a także odczytać jego przyszłość.

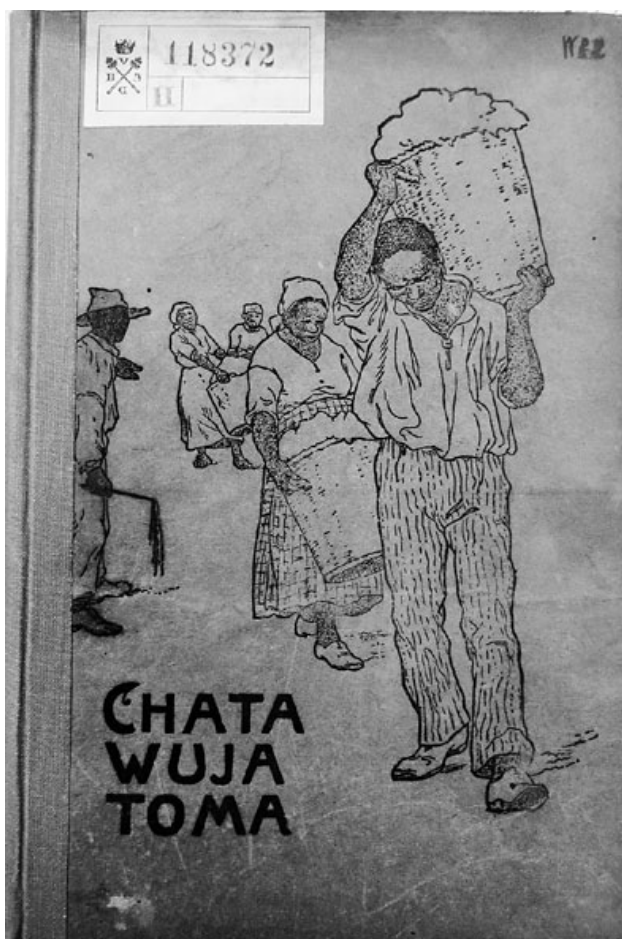
Wydawnictwo H. Stachla opublikowało wiele pozycji na temat spirytyzmu i życia po śmierci. Lwowskie środowisko miało własnego słynnego spirytystę Lucjana Emila Böttchera, który był również redaktorem serii „Biblioteka Wiedzy Ogólnej”. Jego książka *Stoliki wirujące* (1913) cieszyła się dużą popularnością. L. E. Böttcher podzielił się swoimi spostrzeżeniami na temat stolików wirujących w trakcie

seansów spirytystycznych. Nie zamierzał on tworzyć teorii tego zjawiska, ani nikogo przekonywać do mediumizmu. Z wiarygodnych źródeł wybrał najlepsze przykłady i w ten sposób powstał praktyczny przewodnik dla spirytystów. Piśmiennictwo zagraniczne z tego zakresu reprezentują np. wielokrotnie wydawane *Obcowanie z duchami zmarłych. Potęga spirytyzmu* (1910) Raphaela Eugena Kirchnera oraz Maksymiliana Josepha Antona *Dowody istnienia świata duchowego, do którego wstępujemy po śmierci* (1923, wyd. 2).

Wśród wydawnictw popularnych znaczną grupę tworzą pozycje z zakresu medycyny. Wielokrotnie był wznawiany podręcznik R. E. Kirchnera *Mój system tajemny. Podręcznik zawierający wskazówki do uzyskania sił ciała i świeżości ducha wraz z dodatkiem o pełnym używaniu życia* (1913, wyd. 3). Autor stawiał za wzór Amerykanów, którzy w tamtym czasie kładli duży nacisk na ćwiczenia fizyczne i wyróżniali się pośród innych narodów silnymi i zgrabnymi sylwetkami. W swojej książce przedstawił system ćwiczeń leczniczych wraz z ilustracjami, które miały zwielokrotnić siłę człowieka, zapewnić prawidłowe funkcjonowanie narządów i piękną sylwetkę. Gimnastyki tylko jednego organu dotyczyła książka A. P. Winkelmana *Oddychać, ale jak i dlaczego?* (1929, wyd. 2). Doktor Winkelmann przedstawił w broszurze ćwiczenia gimnastyki płuc i wskazówki, jak je wykonywać. Miały one zapobiegać m.in. suchotom, czyli gruźlicy w tamtym czasie jeszcze trudnej do wyleczenia. Temat życia seksualnego człowieka został omówiony w pracy szwajcarskiego psychiatry i neurologa Augusta Forela. *Zagadnienia seksualne w świetle nauk przyrodniczych, psychologii, higieny i socjologii* (1917) były kierowane do szerokiego odbiorcy, autor we wstępie nadmienił, że zagadnienia, które omówił, do tej pory były przedstawiane jedynie na łamach publikacji naukowych. Wiele pozycji medycznych miało formę broszury poświęconej wąskiemu zagadnieniu. Publikacja Rudolfa Weila *Podręcznik analizy moczu* (1921) w przystępny sposób przekazywała wiedzę pozwalającą samemu rozpoznać chorobę.

W obrębie serii „Biblioteka Wiedzy Ogólnej” wyszły książki przybliżające zagadnienia należące do różnych obszarów wiedzy. Były to na ogół pojedyncze pozycje, które zdaniem wydawcy (mówią o tym reklamy zamieszczone w książkach) interesują czytelnika i mogą zmienić jego życie. Do takich wydawnictw należał poradnik *Droga do dobrobytu* (1921) Kazimierza Janowskiego. Autor zgromadził w nim praktyczne wskazówki i rady wybitnych ekonomistów, które powinny zapewnić sukces materialny i niezależność finansową. Z kolei *Wolnomularstwo* (1921) tegoż autora miało obiektywnie ukazać dzieje tajemniczego stowarzyszenia w Polsce i krajach europejskich. Publikacja oparta na najnowszych źródłach miała rzucić światło na zadania stowarzyszenia i jego rytuały, wokół których powstały liczne legendy. Radiestezji dotyczyła książka Kazimierza Radwana-Pragłowskiego pt. *Różdżka czarodziejska* (1917). W popularny sposób i za pomocą ilustracji K. Radwan-Pragłowski wyłożył teorię i praktykę różdżkarstwa.

Z innych grup piśmiennictwa popularnego na uwagę zasługują kilkakrotnie wydawane książki kucharskie Julii Papée, *Bezmięsna kuchnia* (1920), a także Juliuszowej Albinowskiej *Dom oszczędny* (1921, wyd. 3) oraz *Oszczędne obiady bezmięsne* (1921).

Il. 2. Okładka książki dla młodzieży
Źródło: ze zbiorów autorki.

Reklama wydawnictw H. Stachla

Na początku XX w. nie było tak wielu możliwości reklamowania swoich produktów jak dzisiaj. Wydawcy anonsowali nowe wydawnictwa w czasopismach, wydawali katalogi i prospekty, wykorzystywali również witryny księgarni, żeby przyciągnąć nabywców. Herman Stachel opublikował kilka katalogów o bardzo małej objętości. *Katalog nakładowy Wydawnictwa Kultura i Sztuka we Lwowie* (Lwów 1926) liczył 11 stron; katalog wydany w 1929 r. pod tym samym tytułem miał 14 stron; *Polecamy ostatnie nowości Wydawnictwa Kultura i Sztuka we Lwowie* (1926) zaledwie cztery strony. Lwowski wydawca bardzo dużo reklam zamieszczał w swoich wydawnictwach. Miały one zróżnicowaną formę, np. wykazu literatury dla dzieci i młodzieży uporządkowanego według nazwy autora i z krótkim opisem dzieła; listy autorów i tytułów objętych tytułem serii, przy wybranych pozycjach podawano spis treści; charakterystykę twórczości pisarza i planu wydawniczego, jeśli ukazywało się kilka lub kilkanaście jego utworów; zbioru pochlebnych recenzji opublikowanych na łamach czasopism oraz obszernego ogłoszenia omawiającego utwór. Wydawca zadbał o odpowiedni styl tekstów w książkowych reklamach. Podkreśla się w nich znaczenie i wielkość autora, np. o H. Ch. Andersenie – „genialny poeta duński”; o Harriet Beecher-Stowe – „znakomita autorka angielska uzyskała

sobie nieśmiertelną sławę”. Podkreślano również walory tłumaczenia tekstów: „nienaganne”, „doskonałe”, „zachowuje wdzięk i subtelność”, „wybitnie artystyczna szata” oraz „wnikające znakomicie w indywidualność artystyczną Grimma”. W każdej notce podkreślano walory treści utworów, o czym była już wcześniej mowa. Powiadamiając o nowościach, wydawca zwracał uwagę potencjalnego czytelnika na piękną oprawę książki, było to nieomal regułą w wypadku literatury dla dzieci i młodzieży. Okładka książki, podobnie jak dzisiaj, miała przyciągać wzrok jako projekt artystyczny, zwracać uwagę na treść książki i zachęcać do jej kupna. Stopień zniszczenia publikacji H. Stachla świadczy, że były one intensywnie użytkowane i wiele opraw oryginalnych zastąpiono nową oprawą biblioteczną³⁷. Na podstawie częściowo zachowanych okładek możemy stwierdzić, że określenie „piękne oprawy” występujące np. przy tytułach *Münchhausen* i *Chata wuja Toma* w rzeczywistości oznaczało okładki bardzo mocne, ale raczej przeciętne. Wykonano je z grubej tektury powleczonej jasnoniebieskim papierem. Na pierwszej stronie okładki widniał prosty rysunek nawiązujący do treści utworu. Inne zachowane okładki również nie odbiegały od klasycznych opraw charakterystycznych dla epoki. Rzadko występowały na nich ilustracje, zazwyczaj podawały informacje ze strony tytułowej. Na tym tle wyróżniała się oprawa powieści historycznej *Oblężenie Warszawy*. Jej pierwsza strona przedstawiała Kościuszkę na koniu pośród bitewnego pola. Taka oprawa była charakterystyczna dla czasów niewoli narodowej, niekiedy nazywa się ją „patriotyczną”. Bardziej nowoczesnie wyglądała okładka powieści *Haszysze*. Kolorowa ilustracja na niej nawiązywała do techniki plakatu filmowego i przedstawiała kobietę i mężczyznę rozmawiających na ulicy.

Podsumowanie

Wydawnictwo „Kultura i Sztuka” Hermana Stachla dbało o różnorodność publikacji popularnych. W wypadku wielkich firm lwowskich taka produkcja stanowiła tylko część ich repertuaru. W tamtym czasie działały także mniejsze firmy specjalizujące się w jednym typie wydawnictw popularnych, np. Instytut Wydawniczy „Lektor” wydawał głównie literaturę piękną³⁸, Wydawnictwo „Przez Łądy i Morza” literaturę podróżniczą i przygodową. Zawód wydawcy zawsze wiązał się z dużym ryzykiem, w czasach H. Stachla wiele firm ogłaszało upadłość³⁹. Wydawanie książek popularnych było sposobem na ciągłe wpływy finansowe. Mała firma H. Stachla dość długo utrzymywała się na rynku. Lwowski wydawca dbał o interesujący czytelnika repertuar i jego reklamę. Książki miały poręczny format, niskie ceny i przeciętne oprawy, a tekst był drukowany bardzo czytelnie.

Nieliczne książki, których raczej nie zaliczylibyśmy do publikacji popularnych, pokazują możliwości tego wydawcy. Przykładem takiej produkcji jest wydawnictwo albumowe pt. *Biegas* (1911) z tekstem Henryka Biegeleisena, lwowskiego historyka

³⁷ Pisząca te słowa korzystała ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.

³⁸ J. Sowiński, *Instytut Wydawniczy „Lektor” we Lwowie (1917–1928). Profil wydawniczy i forma typograficzna wydawnictw*, *Ze Skarbcza Kultury*, z. 51: 1991, s. 171–188.

³⁹ E. Wójcik, *Polski ruch księgarski we Lwowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwioździk, E. Różycki, Katowice 2004, s. 410.

literatury. W albumie przedstawiono twórczość Bolesława Biegasa – przedstawiciela kierunku symboliczno-secesyjnego. Na osobnych kartach zamieszczono reprodukcje rzeźb i obrazów. Tekst z objaśnieniami drukowany był na kremowym papierze, natomiast tłem dla ilustracji był papier w grafitowym kolorze. Pozostawiono obszerne marginesy. Duży format, papier w doskonałym gatunku, oprawa płócienna (materiał bordowy o wyraźnym splocie) ze złotymi tłoczeniami i kolorowa wyklejka tworzą razem piękną książkę.

Bibliografia

Biblioteka Jagiellońska. b. d. „Katalog Zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej.” [online], [dostęp 5 I 2018]. Dostępny w World Wide Web: <https://chamo.bj.uj.edu.pl/uj/search/query?theme=system>.

Biblioteka Narodowa. b. d. „Katalogi.” Dostęp Grudzień 10, 2017. <http://www.bn.org.pl/katalogi>.

Biedrzycka, Agnieszka. 2012. *Kalendarium Lwowa 1918–1939*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Univeristas”.

Brzozowska-Krajka, Anna. 1997. „Stowe Harriet Beecher.” W *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, 410–411. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Gruchała, Irena. 2017. „Kompozycja typograficzno-wydawnicza podręczników lwowskiej firmy Kazimierza Stanisława Jakubowskiego (1868–1926).” *Folia Toruniensia* 17: 103–128. <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2017.007>.

Grzegorzczak, Piotr. 1968. „Korngutówna Aniela.” W *Polski Słownik Biograficzny* 14(1), red. E. Rostworowski, 81–82. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Grzymska, Barbara. 1988. „Księgarnia Wydawnicza Hermana Altenberga.” *Editor* 1: 158–179.

Honsza, Norbert i Wojciech Kunicki. 1986. *Karol May – anatomia sukcesu*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.

Konopka, Maria. 2018. *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867–1914)*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.

Konopka Maria. 2011. „Zbiorowy portret księgarzy Lwowa czasów autonomii.” W *Krakiv–L’viv. Knigi, časopisi, biblioteki XIX–XX st.* 10, red. G. Vrona, O. Kołosovska, G. Kosentka, 39–51. L’viv: L’vivskij nacional’nyj universitet imeni Ivana Franka.

Kotłobułatowa, Irina. 2005. „Topografia lwowskich księgarń w XIX i na początku XX wieku.” W *Kraków–Lwów* 7, red. H. Kosętko, 103–116. Kraków: Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Kuźma, Erazm. 1997. „Literatura popularna a literatura wysokoartystyczna.” W *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, 218–220. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Lechicki, Czesław. 1960. „Hałaciński Zygmunt.” W *Polski Słownik Biograficzny* 9(40), red. K. Lepszy, 259–260. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Leśnodorski, Zygmunt. 1948. „Fischer Gustaw.” W *Polski Słownik Biograficzny* 7(31), red. W. Konopczyński, 21–22. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

M., J. 1910. „Rzut oka na stan obecny księgarstwa polskiego.” *Przegląd Księgarski* 1(1–2): 4–6.

N. N. 1912. [„List do redakcji”]. *Przegląd Księgarski* 3(13–14): 72.

N. N. 1931. *Adresy księgarń zarejestrowanych w Związku Księgarzy Polskich 1931*, Warszawa: Związek Księgarzy Polskich.

N. N. 1933. „Komunikat Biura Rejestracyjnego i Kredytowego.” *Przegląd Księgarski* 19(8): 38–39.

N. N. 1938. *Adresy księgarń i punktów sprzedaży artykułów księgarskich*. Warszawa: nieznany.

Pieczętkowski, Feliks. 1972. „Altenberg.” W *Słownik pracowników książki polskiej* 1, red. I. Treichel, 5–8. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Pieczętkowski, Feliks. 1972. „Połoniecki Bernard.” W *Słownik pracowników książki polskiej* 1, red. I. Treichel, 698–699. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

R., W. 1925. „Wystawa książki polskiej we Lwowie.” *Przegląd Księgarski* 11(10): 305–309.

Semczuk, Przemysław. 2014. *Magiczne dwudziestolecie*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Skotnicka, Alicja. 1972. „Gubrynowicz Władysław.” W *Słownik pracowników książki polskiej* 1, red. I. Treichel, 304–305. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Skręt, Rościsław. 1992. „Salz Henryk.” W *Polski Słownik Biograficzny* 34(140), red. H. Markiewicz, 395–396. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Sowiński, Janusz. 1991. „Instytut Wydawniczy „Lektor” we Lwowie (1917–1928). Profil wydawniczy i forma typograficzna wydawnictw.” *Ze Skarbca Kultury* 51: 171–188.

Słownik pseudonimów pisarzy polskich XV w. – 1970 4, red. E. Jankowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Treichel, Irena. 1986. „Blaustein Norbert.” W *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, red. I. Treichel, 22–23. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Turowska Teresa, Jolanta Hys, i Joanna Kwiatkowska, oprac. 2006. *Uniwersalna Klasyfikacja Dziesiętna*, Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Waxmund, Ryszard. 1997. „Robinsonada.” W *Słownik literatury popularnej*, red. T. Żabski, 362–364. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej.

Wójcik, Ewa. 2004. „Polski ruch księgarski we Lwowie w okresie dwudziestolecia międzywojennego.” W *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek)*, red. J. Gwóźdźnik, E. Różycki, 404–417. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Żółkiewski, Stefan. 1973. *Kultura literacka 1918–1932*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Przysłany: 27 III 2018

Zaakceptowany: 1 VIII 2018

Irena Gruchala

Uniwersytet Jagielloński. Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-0916-2271

Irena Gruchala, PhD, is a research worker at the Institute of Information and Library Science at the Jagiellonian University. She deals with issues related to the formal and factual development of documents, as well as individual historical collections created in the Borderlands. She published in such journals as *PTINT Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej*, *Toruńskie Studia Bibliologiczne* and *Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie*. One of the most important publications is the monograph *W tym streszczało się niejako moje życie: Lwowski księgozbiór of Helena Dąbczańska (1863-1956) jako wyraz kultury książki epoki* (Kraków 2016).

Herman Stachel – a Lviv publisher of popular literature

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.003>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 3.0 Poland (CC BY-ND 3.0 PL).

Słowa kluczowe: Herman Stachel; popular publications; Publishing House „Kultura i Sztuka”; Lviv

S**treszczenie. Aim:** The subject of this article is the Publishing House “Kultura i Sztuka”, a small company run by Herman Stachel in Lviv, which remained on the market thanks to the production of popular books. The main task was the material analysis of the published items, determining their physical characteristics, as well as establishing unknown facts about the activities of Herman Stachel. It was also assumed that the undertaken actions would result in the emergence of writings that about a hundred years ago could count on the interest of the audience. **Research method:** The study included books appearing in the catalogues of the National Library and the Jagiellonian Library. As a result, a number of unknown facts were given relating to the publishing house and bookstore of Herman Stachel, but this topic has not been exhausted. **Results/Conclusions:** The analysis of the published texts allowed us to state that the largest group among them constituted literary works written by Polish and foreign authors at the turn of the 19th and 20th centuries. Novels for adults on socio-moral, love and erotic, criminal and historical topics stood out along with satirical works. Literature for children and youth was richly represented. A large group was made up of books popularizing knowledge from various subject areas (psychology, parapsychology, spiritual philosophy, psychiatry, spiritualism, medicine). Guidebooks and cookery books were fewer.

Irena Gruchała

Jagiellonen-Universität. Fakultät für Management und soziale Kommunikation

e-mail: irena.gruchala@uj.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-0916-2271

Dr. Irena Gruchała ist wissenschaftliche Mitarbeiterin im Institut für Wissenschaftliche Information und Bibliothekswissenschaft der Jagiellonen-Universität. Sie befasst sich mit den Fragen der Formal- und Sachbearbeitung von Dokumenten sowie mit den historischen Privatbücherbeständen auf den früheren polnischen Ostgebieten. Ihre Arbeiten erschienen u.a. in den Zeitschriften: „PTINT Praktyka i Teoria Informacji Naukowej i Technicznej“ [Praxis und Theorie der Wissenschaftlichen und Technischen Information], „Toruńskie Studia Bibliologiczne“ [Thorner Bibliologische Studien] sowie „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie“ [Das Jahrbuch der Wissenschaftlichen Bibliothek der Polnischen Akademie der Gelehrsamkeit und der Polnischen Akademie der Wissenschaften in Krakau]. Als eine ihrer wichtigsten Veröffentlichungen gilt die Monografie *„W tym streszczało się niejako moje życie“*. *Lwowski księgozbiór Heleny Dąbczańskiej (1863–1956) jako wyraz kultury książki epoki* [„Darin war eigentlich mein Leben mit einbegriffen“. Der Lemberger Bücherbestand von Helena Dąbczańska (1863–1956) als Ausdruck der zeitgenössischen Buchkultur] (Kraków 2016).

Hermann Stachel – der Lemberger Verleger der Trivialliteratur

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.003>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitung Polen (CC BY-ND 3.0 PL) veröffentlicht.

S **tichworte:** Hermann Stachel; Trivialliteratur; Verlag „Kultura i Sztuka“; Lemberg

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Der vorliegende Beitrag rekurriert auf den Verlag „Kultura i Sztuka“ (Kultur und Kunst), eine kleine Firma Hermann Stachels in Lemberg, die sich mit der Herausgabe der Trivialliteratur befasste. Man setzte sich zum Ziel, die herausgegebenen Publikationen einer Sachanalyse zu unterziehen, ihre physischen Eigenschaften zu bestimmen sowie die unbekannteren Ereignisse aus der Tätigkeit Hermann Stachels nachzuweisen. Demzufolge sollte die Trivialliteratur, die vor ca. hundert Jahren hohes Aufsehen erregte, genau erläutert werden. **Forschungsmethode:** Die Analyse bezieht sich auf die Bücher aus den Katalogen der Nationalbibliothek und der Jagiellonen-Bibliothek. Im Resultat wurden zahlreiche unbekanntere Tatsachen über den Verlag und die Buchhandlung Hermann Stachels erschlossen, diese Frage wurde bisher nicht eingehend genug dargestellt. **Ergebnisse/ Schlussfolgerungen:** Die Analyse der Veröffentlichungen ergab, dass die literarischen Werke der sowohl polnischen als auch der fremden Autoren, die an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert schufen, in dieser Gruppe am zahlreichsten vertreten waren. Großer Popularität erfreuten sich die gesellschaftlich-sittlichen, Liebes-, erotische, historische Ro-

mane und Krimis für Erwachsene sowie andere satirische Werke, aber auch die Kinder- und Jugendliteratur. Von der gleichen Bedeutung waren auch Bücher, die sich auf verschiedene Fachdisziplinen bezogen (wie etwa Psychologie, Parapsychologie, Geistesphilosophie, Psychiatrie, Spiritismus, Medizin). Weniger zahlreich waren dabei die Hand- und Kochbücher.